

ŠPENDI FIDANI

Studentski centar Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini

DRUŠTVENO-PRAVNI POLOŽAJ MEDRESA NA KOSOVU U XX STOLJEĆU

Sažetak

Medrese na Kosovu su osnovane u vrijeme Osmanskog Carstva od XV do XIX stoljeća. Zauzimale su centralno mjesto u osmanskome obrazovnom sistemu. Kosovo je izmijenilo brojne državno-pravne okvire tokom XX stoljeća: Osmansko Carstvo (do 1912), Kraljevina SHS (do 1929), Kraljevina Jugoslavija (do 1941), Italija (do 1945), FNRJ, a kasnije SFRJ (do 1992), SR Jugoslavija (do 1999) te period borbe za nezavisnost početkom XXI stoljeća. Svaka država je imala različit odnos prema odgojno-obrazovnom procesu u medresama. U periodu Prvog svjetskog rata zatvoren je veliki broj medresa. One koje su preživjele prošle su brojne reforme. Najteži period u njihovom radu na Kosovu bio je period poslije Drugog svjetskog rata, tačnije od 1948. do 1952. godine. Tada su sve zatvorene. Niža Alaudin medresa u Prištini počinje sa radom 1952, a 1962. godine postaje medresa srednjoškolskog ranga. Sve do kraja XX stoljeća Kosovo je imalo samo jednu medresu. Odvojena odjeljenja za muškarce osnivaju se 1993. u Prizrenu i Gnjilanu, a za djevojke u Prištini i Prizrenu 1997. godine.

Ključne riječi: medresa, reforma, identitet, vlast, Kosovo, muderis.

Uvod

Period XX stoljeća na Kosovu karakteriziraju brojne društveno-pravne promjene. Zbivanja tokom tog stoljeća nisu išla naruku islamskom odgojno-obrazovnom sistemu. Naprotiv, ona su bila uglavnom usmjerena protiv njega. Svaka društveno-pravna promjena u društvu podrazumijeva drugačiji pristup obrazovanju, odnosno reformu obrazovanja prema svojim vrijednostima i interesima.

Osnivanje institucionalnog islamskog, ali i općenito, školskog obrazovnog sistema na Kosovu veže se za period između XV i XIX stoljeća. Islamski odgojno-obrazovni sistem na Kosovu počinje krajem XIV i početkom XV stoljeća osnivanjem medresa koje su bile u sklopu džamija.

Muslimani na Kosovu, kao i drugi muslimani na području Balkana, bili su dio jedinstvenog vjersko-pravnog sistema Osmanskog Carstva, koji je sa sultanom na čelu predstavljao univerzalnu muslimansku zajednicu. Šejhu-l-

islam je bio ovlašten od strane sultana za tumačenje islamskih propisa, a svoje ovlasti prenosio je i na pokrajinske muftije.

Osmanski odgojno-obrazovni sistem imao je tri ciklusa, odnosno nivoa obrazovanja. Niži nivo realizirao se kroz mekteb, dok se srednji i visoki realizirao kroz medrese. Pored toga, postojala je i specijalna državna škola koja se zvala Enderun, a koja je pripremala administrativni kadar i službenike Osmanske Carevine.¹

Prve medrese nastale su u sastavu kompleksa džamija koje su, pored mesdžida, sadržavale i učionice za nastavu, tj. medresu, spavaonice sa učenicima (internat), imaret (kuhinju), biblioteku i hamam.

Osnovni cilj medrese ili obrazovanja u medresama u osmanskom periodu bio je da proizvede "spremne vjernike" i muslimane koji će biti sposobni braniti vjeru islam od intelektualnih izazova koji dolaze van zajednice.²

Najpoznatije medrese na Kosovu u XX stoljeću bile su: Gazi Mehmed-pašina medresa u Prizrenu, Pirinaz medresa u Prištini, Velika medresa u Đakovici, Gazi Ali-begova u Vučitrnu, Emin-paše Rotle medresa u Prizrenu, Mahmud-paše Rotle medresa u Prizrenu, Mehmed-efendije Javuza medresa u Prizrenu, Sofi Sinan-paše medresa u Prizrenu, Sultan Selima III medresa u Prištini, Stara medresa u Peći, Hadži Planova medresa u Uroševcu itd.

Period Osmanskog Carstva

Među najstarijim kompleksima tog tipa na Kosovu spada Gazi Mehmed-pašin vakuf u Prizrenu. Gazi Mehmed-paša u Prizrenu je izgradio hamam u centru grada 1563/64. g., zatim džamiju 1573/74. g., biblioteke, medresu, sirotišta, karavan-saraj, turbeta i dershane. Njegova vakufnama legalizirana je 1580. godine.³

Historičar iz Instituta albanologije u Prištini dr. Nehat Krasniqi navodi da je najstarija medresa na Kosovu zapravo ona osnovana u Vučitrnu između 1444. i 1455. g. od strane Gazi Ali-bega, potom prije 1516. g. u Peći, koju je sagradio Mehmet-beg, pa Gazi Mehmed-pašina medresa u Prizrenu, sagrađena 1537. g. i medresa Bešar-bega u Prištini, podignuta prije 1566. g.⁴

1 Nehat Krasniqi, *Medresetë në Kosovë nga fillimi deri në rrënimin e pashallëqeve Shqiptare*, Medreseja Alaudin e Prishtinës 65 vjet në shërbim të arsimit fetar dhe kombëtar, Kryesia e bashkësisë islame të Kosovës, Prishtinë, 2018, str. 31-32.

2 Ziya Kazıcı, *Islam medeniyeti ve müesseseleri tarihi*, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Nü: 191, İstanbul, 2011, str. 441.

3 Hasan Kaleši, *Prizren kao kulturni centar za vreme turskog perioda*, Albanološka istraživanja, Priština, 1962, str. 94.

4 Nehat Krasniqi, *Zhvillimi i kulturës shqiptare me ndikime orientale prej shekullit XVIII deri në fillimet e Rilindjës Kombëtare*, IA, Prishtinë, 2017, str. 222.

Prema Salnamama iz 1893, 1896. i 1900/01. godine, na čitavom području Kosova bilo je trinaest medresa i sedam ruždija.⁵ S druge strane, Ramiz Zekaj navodi da je na početku XX stoljeća na Kosovu bilo deset medresa. Nalazile su se u sljedećim gradovima: u Prištini i Prizrenu po dvije i po jedna u Vučitrnu, Gnjilanu, Peći, Đakovici, Mitrovici i Uroševcu.⁶

Istaknuti istraživač Mehmed Sadiku iz Prištine u svome radu objavljenom u *Takvimu* iz 2019. g. donosi nove podatke o broju medresa na početku XX stoljeća. Naime, prema njemu, na kraju XIX i početkom XX stoljeća na Kosovu je bilo šesnaest medresa: četiri u Prizrenu, dvije u Prištini, dvije u Đakovici, dvije u Peći, dvije u Vučitrnu, jedna u Mitrovici, jedna u Gnjilanu, jedna u Opolju i jedna u Dobrečanu.⁷

Stanje medresa na početku XX stoljeća nije bilo na zavidnom nivou. Mnoge su se nalazile u starim vakufskim prostorijama, a neke od njih su svoje aktivnosti održavale i u prostorijama džamija.

Na osnovu pisanja tadašnje štampe može se primijetiti da je krajem XIX stoljeća bio vrlo slab kvalitet nastavnog procesa u medresama. Tadašnja vlast pokušavala je na različite načine reformirati obrazovni sistem i popraviti to stanje. Međutim, za takvo nešto očigledno bilo je kasno. Istaknuti istanbulski časopis *Sirati Mustekim* u svom 79. broju objavio je članak koji je preveden i objavljen u časopisu *Behar* 1910. g. pod naslovom "Reformiranje medresa". U njemu se analizira stanje društva, a za odnos tadašnje vlasti prema medresama navodi se:

„Po mom mišljenju jedna je od najvećih onih pogrešaka, što su ih osmanlijski činovnici počinili u zadnjem razdoblju a naročito od vremena ukinuća janjičarskog odžaka, zanemarenje medresa.“⁸

Kvalitet odgojno-obrazovnog sistema u jednom društvu zavisi od stabilnosti i prosperiteta države. Period XX stoljeća podrazumijeva kraj postojanja Osmanskog Carstva, što se vidno odrazilo i na obrazovni sistem.

Dakle, na početku XX stoljeća na Kosovu je prema Salnamama bilo trinaest medresa, a prema istraživaču Ramizu Zekaju deset, dok prema Mehmedu Sadiku šesnaest medresa.

5 Aliriza Selmani, „Medreseja e Gjilanit – Vatër edukativo-arsimore fetare e kombëtare në Anamoravë“, *Dituria islame – revistë mujore, fetare, kulturore, e shkencore*, Kryesia e bashkësisë islame të Republikës së Kosovës në Prishtinë, nr. 233/viti 24, Prishtinë, 2009, str. 46.

6 Ramiz Zekaj, *Zhvillimi i kulturës islame te shqiptarët gjatë shekullit XX*, Instituti shqiptar i mendimit dhe qytetëtimt islamik, Tiranë, 1997, str. 96.

7 Sadik Mehmeti, „Medresetë në Kosovë gjatë periudhës Osmane – vështrim i përgjithshëm“, *Takvim 1440–1441 Kalendar 2019*, Kryesia e bashkësisë islame të Republikës së Kosovës, Prishtinë, 2019, str. 344.

8 „Reformiranje medresa“, *Behar*, List za prosvjetu muslimana BiH, Godina XI, br. 1, Sarajevo, 1910, str. 3.

Prvi Svjetski rat i Kraljevina SHS

Srpskom okupacijom Kosova nakon odlaska Osmanskog Carstva (1912), u toku Balkanskih ratova i Prvog svjetskog rata u potpunosti je paraliziran institucionalni život muslimana na Kosovu. „Realne procjene govore o 25.000 ubijenih muslimana, uglavnom Albanaca u Prvom balkanskom ratu 1912-1913. i oko 120.000 iseljenih u periodu 1912-1915.“⁹

Odlazak Osmanlija sa Kosova nije podrazumijevao samo promjenu vlasti, već je to značilo promjenu temeljnih civilizacijskih vrijednosti i pogleda na život. U tom vremenu, zbog sistemskog pritiska na medrese i njihov rad, one su izdržavane iz vakufa i školarine koju su plaćali sami učenici.¹⁰

Kao što se vidi iz samog imena novonastale države, u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) priznata su samo tri naroda. Albanci su, iako autohtoni i većinski narod na Kosovu, svedeni na *vjerski element*. Ovakva koncepcija države imala je za cilj potpunu marginalizaciju i asimilaciju albanskog stanovništva.

Nakon završetka Prvog svjetskog rata, Islamska zajednica je u vrijeme Kraljevine SHS bila organizirana na način da su muslimani BiH, Hrvatske i Slovenije pripadali jednoj zajednici na čelu sa reisom-ulemom sa sjedištem u Sarajevu, dok su muslimani Kosova, Makedonije, Srbije i Crne Gore imali posebnu zajednicu na čelu sa vrhovnim muftijom čije je sjedište bilo u Beogradu. Dakle, u Kraljevini SHS nije postojala jedinstvena Islamska zajednica.

U vrijeme vladavine Kraljevine SHS na Kosovu (1918–1929) medrese su imale velike poteškoće u svome radu zbog toga što su vladini organi sprečavali rad ovih institucija privremenim ili potpunim zatvaranjem, kao i zabranjivanjem rada. Sve do 1920. g. na tzv. Južnom dijelu Kraljevine (Kosovo, Makedonija i južni dio Srbije) postojale su 73 medrese koje su uglavnom izdržavali imućni muslimani. Zatvaranje ovih institucija bilo je isključivo političko pitanje jer „prema vladinim organima kod učenika ovih škola uveliko se budi nacionalna svijest, dok se njihovi profesori smatraju za izuzetno opasne ljude.“¹¹

Uprkos prihvaćenim međunarodnim obavezama i ustavnim ograničenjima, vlast je tokom 1920-ih oduzela i uništila veliki broj i druge vakufske imovine na Kosovu. Tako je, naprimjer, Gazi Ali-begova medresa u Vučitrnu pretvorena u zatvor, medresa Sultan Selima III u Prištini zatvorena je 1920. g., a njena zgrada srušena i od ostataka su napravljene štale.

9 Ahmet Alibašić, „Muslimani jugoistočne Evrope“, u: *Atlas islamskog svijeta*, Udruženje ilmije IZ u BiH, Sarajevo, 2004, str. 583.

10 Hakif Bajrami, „Qëndrimi i Jugosllavisë Monarkiste ndaj arsimit dhe kulturës së shqiptarëve në Kosovë (1918-1941)“, *Kosova*, nr. 12, Prishtinë, 1983, str. 196.

11 Isto, str. 201.

Medresa sa najvećim kredibilitetom na početku XX stoljeća bila je Pirinaz medresa u Prištini. Zatvorena je 1927. g. Odnos tadašnjih vlasti prema islamskim odgojno-obrazovnim institucijama i njenim zaposlenicima oslikavaju sljedeće izjave: „Predavači u medresama, oni su državni zaposlenici, tako da kod njihovih učenika moguće je probuditi nacionalnu svijest tako da u budućnosti oni mogu postati pioniri albanskog nacionalnog pokreta na ovim prostorima. Ovo može donijeti velike rizike po državne i nacionalne interese Srbije.“¹²

„Dopuštanje takve vrste škola kao privatne škole, koja je u suštini nacionalna škola (jer su medrese pohađali isključivo albanska djeca), iako imaju vjerski karakter, mogu uticati na ideje o traženju manjinskih prava, a mogu roditi i druge želje za otvaranjem škola za druge manjine.“¹³

Vlasti su medrese zatvarale pod izgovorom da su pripremale pristalice za Odbor za nacionalnu odbranu. Njihovo zatvaranje je u narodu izazvalo veliku ogorčenost te su organizirani protesti. Veliki broj poznatih pojedinaca, među kojima je bilo i Srba, pokušavali su da utiču na odluku vlasti, ali su svi ti pokušaji bili bezuspješni.

Uspostavom Kraljevine Jugoslavije dolazi do administrativnih promjena u organizaciji Islamske zajednice. Osniva se Ulema-medžlis u Skoplju, kome su pripadali muslimani Kosova. Zajedno sa Ulema-medžlisom iz Sarajeva sačinjavao je Rijaset Islamske zajednice sa sjedištem u Sarajevu.

Dok u vrijeme Kraljevine SHS medrese nisu imale normalan razvoj jer je njihov rad sistemski zaustavljan i sprečavan, uspostavom Kraljevine Jugoslavije 1929. g. činilo se da bi položaj medresa mogao biti poboljšan. Već u januaru 1930. g. usvojen je Zakon o djelovanju Islamske vjerske zajednice. U čl. 18. toga zakona kazano je da otvaranje vjerskih škola i postavljanje profesora u istim spada pod kompetenciju Islamske vjerske zajednice.¹⁴

Budući da je na inicijativu tadašnjeg ministra pravde Kraljevine pripremana reorganizacija Islamske vjerske zajednice, u januaru 1930. g. usvojen je Zakon o Islamskoj vjerskoj zajednici kojim je ukinuta vjerska i prosvjetna autonomija. Međutim, nakon šest godina, vladinim dekretom iz februara 1936. g., vraćena je oduzeta autonomija.

Iako se može steći dojam da se usvajanjem tog zakona dobila puna nezavisnost u djelovanju medresa, nažalost, praksa je pokazala suprotno od toga. Državni organi počeli su ponovo intervenirati, posebno Ministarstvo za obrazovanje, koje je i dalje nametalo planove i programe škole. Medrese koje su preživjele Kraljevinu SHS, u periodu Kraljevine Jugoslavije ulagale su napo-

12 Ramiz Zekaj, *Zhvillimi i kulturës islame te shqitarët gjatë shekullit XX*, str. 97.

13 Isto.

14 Abdulla R. Vokri, *Shkollat dhe arsimit në anën e Llapit brenda viteve 1878 – 1944*, Prishtina: Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore i Kosovës, Prishtinë, 1995, str. 89.

re da dođu do autonomije u upravljanju. Poslije određenog vremena, odlukom Ministarstva pravde br. 17531, na dan 5. marta 1931. g. Islamska zajednica i njene obrazovne institucije dobile su potpunu autonomiju.¹⁵

Možemo kazati da su se, nakon odlaska Osmanskog Carstva do uspostave Kraljevine Jugoslavije na Kosovu, medrese borile za svoj opstanak protiv vlasti koja nije birala sredstva kako bi potpuno ugasila te institucije. Opstanak medresa u ovome periodu može se nesumnjivo pripisati dubokoj povezanosti i ukorijenjenosti medresa u gradove i živote muslimana. Muslimani su se usprotivili gašenju tih institucija tako što su sami izdržavali medrese, upisivali i dalje svoju djecu u te škole i, kada je to bilo potrebno, javno protestirali protiv njihovih zatvaranja.

Uspostavom Kraljevine Jugoslavije (1929) pojavila se druga vrsta izazova. Ovaj izazov odnosio se na smisao postojanja medresa, odnosno, da li će one ubuduće biti vjerske odgojno-obrazovne ustanove samo u formalnom smislu ili će sačuvati svoju tradicionalnu islamsku odgojno-obrazovnu misijsku ulogu!

Tadašnja vlast je kroz brojne reforme zapravo pokušavala manipulirati islamskim odgojno-obrazovnim sistemom i svesti ga na nizak nivo obrazovanja, nudeći površne informacije o vjeronauku ili islamskim disciplinama. Također, infrastruktura tadašnjih medresa bila je u katastrofalnom stanju, a vlasti su računale na to da će takvo stanje smanjiti zainteresiranost za medrese i dovesti do njihovog gašenja.¹⁶

Od 1930. g. organizacijskom promjenom u Islamskoj vjerskoj zajednici osnovan je Ulema-medžlis u Skoplju, koji je imao potpuni nadzor nad vjerskim životom (kulturom, obrazovanjem i administracijom). Tu su spadale i medrese, izrada plana i programa, određivanje vjeronauke i slično. Svi ovi poslovi obavljani su posredstvom Vakufsko-mearifskih komisija određene pokrajine kao vjerske administrativne jedinice, koje su bile jedine legalne institucije za albanske muslimane. U tim institucijama komuniciralo se na albanskom jeziku, što je imalo veliki značaj u očuvanju nacionalnog identiteta, ali i posebno zbog zabrane albanskog jezika u svim odgojno-obrazovnim institucijama na Kosovu. Prema arhivskim izvorima iz 1931. g. na području Kosova djelovalo je deset medresa: dvije u Prištini i po jedna u Prizrenu, Vučitrnu, Peći, Gnjilanu, Đakovici, Mitrovici, Uruševcu i u Bresano Opoje.¹⁷

Reformom medresa iz 1935. g. Ulema-medžlis je donio odluku da je u mjestima gdje je bilo više od jedne medrese trebalo doći do njihovog oba-

15 Isto, str. 88.

16 Haki Kasumi, *Shkollat fetare dhe organizimi i bashkësisë islame në Kosovë gjatë viteve 1918–1941*, Medreseja Alaudin e Prishtinës 65 vjet në shërbim të arsimit fetar dhe kombëtar, Kryesia e bashkësisë islame të Kosovës, Prishtinë, 2018, str. 119-120.

17 Haki Kasumi, *Bashkësitë fetare në Kosovë 1945–1980*, Instituti i Historisë i Kosovës, Prishtinë, 1988, str. 125.

veznog spajanja i uspostavljanja jedne medrese, a muderisi su trebali izvršiti podjelu predmeta i časova prema njihovom dogovoru i pod nadzorom Vakufske direkcije.

Period do Drugog svjetskog rata je posebno karakterističan po nasilnom kolonizacijskom odnosu vlasti sa ciljem potpune asimilacije i uništenja vjerskog i nacionalnog identiteta Albanaca muslimana na Kosovu, što je za posljedicu u konačnici imalo i zabranu albanskog jezika u svim odgojno-obrazovnim institucijama na Kosovu.

Do 1930. g. na području Kosova više nije bilo škola na albanskom jeziku, osim nekoliko potpuno tajnih. Nije bilo ni publikacija na albanskom jeziku, iako je svaka druga manjina u Jugoslaviji (uključujući Nijemce, Čehe, Turke i Ruse) imala svoje novine. Među zvaničnim razlozima za ovakvu odluku bile su i tvrdnje da je većina Albanaca nepismena i da je teško naći učitelje koji govore taj jezik – što su bili neutemeljeni razlozi.¹⁸

U periodu zabrane albanskog jezika osnovane su tajne škole, među kojima su bile i tajne medrese u kojima se nastava odvijala na albanskom jeziku. Ministarstvo obrazovanja je od agenata sa terena dolazilo do informacija o postojanju tajnih škola u kojima su na albanskom jeziku predavali imami i muderisi. Vršene su kontrole, ali te škole nisu nikada otkrivene. To je vlast primoralo da vrše strožije kontrole u svim školama, posebno prate rad imama i svih vjerskih škola, zahtijevajući za njihov rad državnu dozvolu i pisani izvještaj o radu u takvim školama, o broju učenika, njihovoj starosnoj dobi, listu tekstova koje su koristili itd. Izvještaji su posredstvom muftijstava slati u Ministarstvo za vjeru.¹⁹

Ni do danas o ovim tajnim medresama nema nikakvih pisanih tragova, postoje samo usmene predaje. Međutim, evidentno je da su tajne medrese u periodu zabrane albanskog jezika na Kosovu odigrale vrlo važnu ulogu u očuvanju nacionalnog i vjerskog identiteta.

U jednom pismu kojeg je Ministarstvo vjere poslalo Glavnom savjetu Ministarstva prosvjete u Beogradu 7. septembra 1923. g., između ostalog stoji: „Pitanje vjerskog obrazovanja muslimana na Kosovu je vrlo složeno. U tim krajevima ima oko 50 muftija i 600 imama, od kojih niko ne poznaje dovoljno dobro srpski jezik; svi su neprijateljski nastrojeni prema našoj državi... Osim toga, skoro da nema grada ili većeg sela gdje ne postoje medrese koje izdržava sam narod o svom trošku... U njima se ne uči ništa drugo do kako što više mrziti one koji nisu muslimani...”²⁰

18 Noel Malcolm, *Kosovo – kratka povijest*, ĐANI, Sarajevo, 2000, str. 312.

19 Aliriza Selmani, „Medreseja e Gjilanit – Vatër edukativo-arsimore fetare e kombëtare në Anamoravë“, str. 47.

20 Hakif Bajrami, *Rethanat shoqërore dhepolitike në Kosovë 1918–1941*, Instituti i Historisë, Prishtinë, 1981, str. 605.

Tadašnja vlast je kroz djelovanje medresa računala na to da će one ojačati prije svega, i isključivo, vjerski identitet kod albanskih muslimana, a oslabiti nacionalni identitet. Jačanje vjerskog identiteta trebao je biti dovoljan razlog njihovog iseljavanja u Tursku. Buđenjem vjerskog identiteta, albanski muslimani na Kosovu trebali su postajati sve ljući neprijatelji tadašnje vlasti u Beogradu, koja je bila vrlo nasilna na Kosovu, a u toj ljutnji trebali su se odlučiti za migraciju u Tursku, koju su i dogovarale tadašnja Jugoslavija i Turska.

Takozvanim *džentlmenkim sporazumom* sa Turskom iz 1938. g. Jugoslavija je do 1944. g. trebala iseliti 40.000 ‘turskih’ porodica u Tursku u zamjenu za novac koji je trebala platiti. Realizaciju ovog sporazuma spriječio je Drugi svjetski rat.²¹

Međutim, tadašnji vjerski autoriteti pokazali su visok stepen odgovornosti i mudrosti u usmjeravanju naroda. Vjerski autoriteti su općenito težili ka buđenju nacionalne svijesti. Kada je vlast vidjela da i aktivnosti u medresama vode ka buđenju i jačanju nacionalne svijesti i identiteta, tada je promijenjen odnos vlasti prema tim institucijama.

Ulema-medžlis iz Skoplja je 12. januara 1935. g. svim medresama koje su djelovale pod njegovim ingerencijama poslao *Priručnik* na deset stranica na kojima su bila uputstva za reformu i rad medrese. Sve medrese koje su djelovale u ovom vremenu koristile su plan i program koji je pripremao Ulema-medžlis iz Skoplja.

Poslije završene medrese učenici su dobivali stepen niže vjerske naobrazbe sa kojom su mogli obavljati poslove imama, mujezina i sl. Ako bi neko od njih želio da se dalje vjerski obrazuje i specijalizira u nekoj od oblasti islamskih nauka, morao je pronaći nekog od poznatih muderisa. Nakon završetka školovanja pristupalo se jako rigoroznom testu pred muderisom te se njegovim polaganjem dobijala diploma (idžazetnama).

Obrazovanje u medresi trajalo je četiri godine. Školska godina trajala je deset mjeseci, sa početkom u septembru i završetkom krajem juna. Raspust je trajao dva mjeseca, u julu i augustu, a bio je i zimski raspust. Tokom školske godine medresa nije radila tokom mjeseca ramazana, vjerskih i državnih praznika. Medresa je u dogovoru sa Ulema-medžlisom mogla zaustaviti rad i zbog velikih zimskih hladnoća ili epidemija. U medresu su se mogli upisati samo muškarci koji nisu bili mlađi od jedanaest ni stariji od šesnaest godina i koji su završili osnovnu državnu školu.²²

21 Ahmet Alibašić, „Muslimani jugoistočne Evrope“, str. 584.

22 U kasnijim dokumentima traženo je, za upis u medresu, da kandidat ima završenu osnovnu školu i da ima 14 godina. Mlađe kandidate nisu primali. (Vidi: Arhiv Kosova, Fondi Bashkësia e Fesë Islame, Zyra e Vakëfit Prishtinë, 1943, kutia 37).

Upis u novu školsku godinu održavan je od 15. augusta do 1. septembra. Sistem ocjenjivanja učenika izgledao je na sljedeći način: 2-slab, 3-dobar, 4-vrlo dobar, 5-odličan. Učenik je nakon završenog četvrtog razreda dobivao diplomu.

Na kraju svake školske godine održavani su završni ispiti za prelazak u viši razred. Prelazak je ostvaren na osnovu uspjeha kojeg je učenik pokazao na ispitima. Ispite je provodila komisija koju su sačinjavali: muftija, delegat ispred Vakufsko-mearifskih povjerenstava i muderisi. Ispiti su se održavali usmeno i pismeno. Usmeno su se polagali svi ispiti, a pismeno arapski i turski jezik.²³

Medresa je bila dužna da podatke o provedenim zaključnim ispitima, sa informacijama o svakom učeniku, dostavi Ulema-medžlisu u Skoplju, ali da te podatke ima sačuvane i u svome arhivu. Izvještaj se sastojao od slijedećih informacija: datum održavanja ispita, imena članova komisije, imena i prezimena učenika, datum upisa u medresu, ispit koji polaže i iz koje godine, uspjeh iz predmeta, rubrika u kojoj je zapisivano da li je učenik prošao ili ne, da li dobiva priznanje ili ne i, na kraju, registar imena učenika koji su prošli i onih koji ponavljaju razred.²⁴

Također, utisci Mehmeda Handžića, koje je 1939. g. objavio u časopisu *El-Hidaje* nakon putovanja kroz Kosovo i Makedoniju, vrlo slikovito predočavaju stanje medresa na Kosovu pred Drugi svjetski rat. Dio koji govori o stanju medresa donosimo u cijelosti:

Izuzevši veliku medresu u Skoplju, koju izdržava država i koja je po svome programu više obična gimnazija sa proširenim nastavnim programom vjeronauke i arapskog jezika, u svim tim našim južnim krajevima do pred nekoliko godina nije bila nijedna medresa o kojoj se brine vakuf i nastoji da njen nastavni program uskladi sa zahtjevima novih potreba. Prije nekoliko godina osnovana je u Skoplju Gazi Isa-begova medresa, po uzoru Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu. Još nije medresa bila upotpunila svoj niži tečaj, a bila se protiv nje digla čitava borba i bila je skoro ukinuta da nije u zadnje vrijeme ipak spašena. Kao da ljudi koji su zahtijevali ukidanje spomenute medrese ne uviđaju da je ne jedna medresa nego najmanje četiri ili pet u raznim tamošnjim krajevima od najjužnijih potreba.

Osim ovih takoreći službenih medresa, postoje druge privatne, koje narod izdržaje i u kojima predaje po jedan muderis u ime Boga bez ikakve plaće za to ili sa sasvim mizernom plaćom. I ovakvih medresa, iako su prepuštene

23 Arkivi i Kosovës, Fondi Sresko Vakufsko-Mearifsko Poverenstvo Prizren, 1935, k. 6, dok. nr. 403.

24 Arkivi i Kosovës, Fondi Bashkësia e Fesë Islame, Zyra e Vakfit Prishtinë 1935, k. 7, dok. 726.

same sebi, ima prilično uređenih da se čovjek mora čuditi i diviti naporima i nastojanjima koja ulažu pojedinci bez pomoći od službenih krugova. Takve dvije medrese vidio sam u Tetovu, jednu u Prizrenu, jednu u Đakovici i jednu u Prištini. Razumije se, neke odskaku nad drugim, ali ipak od svih ima koristi. I kako god privlače pažnju i sami đaci, koji nemaju u izgledu kakvih službi od kojih će imati materijalne dobiti, ipak s voljom ustraju u radu opskrbljujući se zaradom u slobodno vrijeme, ako nemaju kakve pomoći od roditelja ili sa druge strane. Među ovom talebom vidio sam takvih duša za koje čovjek ne bi vjerovao da postoje u ovom našem vremenu. Jaka energija i rad u ime Boga i za vjeru! Na ove neke medrese vrlo bi se lahko dale nakalemiti nove sa zajedničkim uređenim programom.

Tamo na našem Jugu postoji uistinu jedna poteškoća u širenju vjerske prosvjete koje ovamo kod nas nema, a to je što postoji tamo jedna mješavina narodnosti i jezika. Naprimjer u gradu Prizrenu govori se većinom turski. Tako se i u medresi predaje, dok okolica govori većinom arnautski. U Đakovici gdje se govori arnautski u medresi se neki predmeti (koji se ranije predaju) predaju arnautski, a neki (kasniji) turski. Bez sumnje, ovo koči brzi napredak u vjerskoj prosvjeti.²⁵

Kao što smo mogli uočiti, i Mehmed Handžić govori o vrlo teškom stanju medresa na Kosovu u periodu do Drugog svjetskog rata. Medrese na Kosovu su opstale isključivo velikim entuzijazmom naroda koji je bez ičije pomoći održavao te institucije i velikog angažmana muderisa koji su u tim medresama predavali bez ikakvih primanja.

Pripajanje Albaniji u sastavu Italije za vrijeme Drugog svjetskog rata

Poslije italijanske okupacije 1941. g. najveći dio Kosova i zapadne Makedonije postali su dio Italije i pripojili su se Albaniji. Osnovane su civilne uprave na čelu sa civilnim visokim komesarom za *Oslobođene zemlje*, koji je imao sjedište u Prizrenu. Civilni komesar je imao tri ureda: Prizren, Priština i Peć. Manji dio Kosova na sjeveru bio je pod okupacijom Njemačke, a na jugoistoku su dio zauzeli Bugari.

U toku Drugog svjetskog rata, na većinskom dijelu koji se pripojio Albaniji sve kompetencije Islamske zajednice u *Oslobođenim zemljama* prešle su sa Ulema-medžlisa u Skoplju na Predsjedništvo muslimanske zajednice sa sjedištem u Tirani (Albanija). Na Kosovu je osnovano Muftijstvo prizrenske regije i Muftijstvo prištinske regije, koja su bila u koordinaciji sa Predsjedništvom vijeća uleme u Tirani.

25 Mehmed Handžić, „Zapažanja sa jednog kratkog puta po našem jugu“, *Izabrana djela*, Knjiga 2, Ogledalo, Sarajevo, 1999, str. 351-353.

Što se tiče medresa na Kosovu, novo rukovodstvo nije ništa promijenilo u njihovom funkcioniranju, već je pružalo podršku vjerskim poglavarima, muderisima, imamima i ostalim službenicima da nastave sa aktivnostima kao i do tada. U ovom periodu je posebno naglašavana važnost albanskog jezika kao ključnog faktora u očuvanju vjerskog i nacionalnog identiteta. Nakon tajnog ili paralelnog djelovanja u očuvanju albanskog jezika sada se nastoje iskoristiti svi institucionalni kapaciteti u podučavanju i uvođenju albanskog jezika u sve zvanične i nezvanične strukture društva.

Albanija je, preko tadašnjeg ministra Ernesta Kolićija (Koliqi), maksimalno pružila podršku otvaranju škola na albanskom jeziku. Broj učitelja i profesora albanskog jezika koji su na Kosovo došli iz Albanije da predaju na albanskom jeziku bio je preko 700.²⁶

U tom smislu navodi se posjeta iz 1941. g. tadašnjeg predsjednika Predsjedništva muslimanske zajednice iz Albanije, dr. Behdžet-ef. Šapana, medresi u Đakovici. Predsjednik dr. Šapan je nakon susreta bio oduševljen prijemom od strane muderisa Fahri-efendije i njegovim obraćanjem na albanskom jeziku. On je bio zadivljen kvalitetom nastave u medresi u Đakovici, uslovima i poznavanjem albanskog jezika kod učenika.²⁷

Iste, 1941. godine u Gnjilanu u obilazak školama na Kosovu poslan je Ali Hašrova koji je u svome izvještaju predatom Ernestu Kolićiju, ministru obrazovanja u Tirani, između ostaloga zapisao: „U Gnjilanu u jednoj učionici između 63 kandidata bio je 21 hodža sa ahmedijom, između kojih i oni od 50-60 godina starosti. Dirnuti smo njihovom posvećenošću da pišu albanskim jezikom.“²⁸

Period u sastavu Albanije, između 1941. i 1945. g., za rad medresa bio je u znaku pružanja podrške italijanskih vlasti. Prema nekim historičarima²⁹, Italijani su imali takav odnos prema medresama zato što su na taj način željeli pridobiti albansko muslimansko stanovništvo na svoju stranu.

Socijalistička Jugoslavija i borba sa nezavisnost

Nakon Drugog svjetskog rata, Kosovo se odvaja od Albanije i pripaja Narodnoj Republici Srbiji. Sve medrese koje su do komunizma uspjele pre-

26 Ragip Gjoshi, *Mësimdhënia e gjuhës shqipe në Kosovë (Nga Rilindja Kombëtare deri në ditën e sotme)*, Univerziteti i Tiranës Fakulteti i historisë dhe filologjisë Departamenti i gjuhësisë, Tezë për mbrojtjen e gradës “Doktor”, Tiranë, 2005, str. 24.

27 “Medreseja e madhe”. Dostupno na: <https://www.islamgjakova.net/artikulli.php?id=445> (Pristupljeno 14. septembra 2019)

28 Aliriza Selmani, „Medreseja e Gjilanit – Vatër edukativo-arsimore fetare e kombëtare në Anamoravë“, str. 46-47.

29 Noel Malcolm, *Kosovo – kratka povijest*, str. 333-355.

živjeti i odoljeti pritiscima vlasti od 1948. g. bile su zatvorene. Odlika ovog perioda je da su sve medrese koje su do tada postojale ugašene i do danas niti jedna od njih nije reaktivirana.

„U narednih dvadeset godina oko 100.000 muslimana Kosova se iselilo u Tursku. Oni koji su ostali trpili su veliku socijalnu nepravdu.“³⁰

Na Kosovu od 1948. do 1962. g. nije postojala niti jedna medresa nižeg, srednjeg ili visokog ranga. Mektebi su ukinuti, a podučavanje djece u džamijama 1950. g. postalo je krivično djelo.³¹

Za kompletan proces oko ponovnog otvaranja medrese u Prištini, sakupljanja dokumentacije, upoznavanja sa procedurama i pregovaranja sa vlastima, Islamska zajednica na Kosovu je imenovala hfz. Bajrama Aganija, tadašnjeg predsjednika Islamske zajednice, i Mustafu Canhasija, člana predsjedništva Islamske zajednice.³²

Nakon brojnih pregovora i pritisaka, 1951. g. je sa radom počela Niža Alaudin medresa u Prištini. Ona nije spadala u srednji nivo obrazovanja. Nakon te medrese učenici su mogli upisati Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevu.³³ Albanci sa Kosova upisivali su Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevu, pokazujući time svoje čvrsto opredjeljenje da sačuvaju vjerski nauk, ne dozvoljavajući jezičkoj barijeri da bude brana vjerskom izučavanju i obrazovanju. Neki od učenika koji su završili Gazi Husrev-begovu medresu nakon Niže Alaudin medrese u periodu od 1959. do 1963. g. bili su: Abdullah Zhergova, Hajrullah Hoxha, Ejup Sahiti, Ahmet Berisha, Bislim Ejupi, Musli Gërguri, Tefik Gaši, Selman Mustafa, Muhamet Zeqiri i Shaqir Ismajli.³⁴

Na osnovu izvještaja iz 1951. g., kojeg je Uprava medrese podnijela Islamskoj zajednici na Kosovu, može se vidjeti da je otvaranje Niže Alaudin medrese u Prištini kod naroda na Kosovu, ali i u Sandžaku, dočekano sa velikim oduševljenjem. Na prvom konkursu za prijem učenika u prvi razred Niže Alaudin medrese u Prištini prijavilo se 122 kandidata. U prvi razred je primljeno 50, od kojih je 29 bilo sa Kosova, a 21 iz Sandžaka.³⁵

30 Ahmet Alibašić, „Muslimani jugoistočne Evrope“, str. 584.

31 Noel Malcolm, *Kosovo – kratka povijest*, str. 364.

32 Ramadan Shkodra, „Rrethanat politike pas luftës së Dytë botërore në Kosovë dhe roli i myderrizëve në hapjen e medresesë“, *Takvim 1440–1441 Kalendar 2019*, Kryesia e bashkësisë islame të Republikës së Kosovës, Prishtinë, 2019, str. 368.

33 Šerif Ahmeti, „Medresa Alaudin“, *Edukata islame Revistë shkencore, kulturore islame tremujore*, nr. 37-38/1983, Prishtinë, 1983, str. 57-58.

34 Hajrullah Hoxha, *Kujtime nga ditët në medresenë “Alaudin” në Prishtinë*, Medreseja Alaudin e Prishtinës 65 vjet në shërbim të arsimit fetar dhe kombëtar, Kryesia e bashkësisë islame të Kosovës, Prishtinë, 2018, str. 242.

35 Ramadan Shkodra, „Rrethanat politike pas luftës së Dytë botërore në Kosovë dhe roli i myderrizëve në hapjen e medresesë“, str. 370.

Niža Alaudin medresa u Prištini je 1962. g. prerasla u Alaudin medresu srednjeg obrazovnog nivoa. U detaljnom zapisniku Ešrefa Berberovića o službenoj posjeti Kosovu reisu-l-uleme Sulejmana Kemure u 1967. g. navode se brojni sastanci koje je tadašnja delegacija imala sa predstavnicima vjerskih i političkih vlasti lokalnih zajednica. Reis Kemura posebno je potencirao važnost vjerske obuke koja se nakon zabrane počela ponovo odvijati na Kosovu 1965. g. Ponovno organiziranje vjerske pouke je naišlo na odobravanje i veliko interesovanje stanovništva. Međutim, zbog protivljenja prosvjetnih radnika i prijetnji da će se učenicima smanjivati ocjene u školi, broj djece u mektebu je drastično opao. Vjerski radnici žalili su se na nedostatak literature na albanskom jeziku.³⁶

Uslovi u kojima se odvijala nastava u Alaudin medresi nisu zadovoljavali realne potrebe nastavnog procesa, tako da je izgradnja nove zgrade ove medrese postavljena kao zajednička briga cijele Islamske zajednice u Jugoslaviji. Nakon dugog niza godina i brojnih izazova tokom izgradnje nove zgrade Alaudin medrese u Prištini, završena je 1985. g. Svečano otvorenje nove zgrade Alaudin medrese u Prištini, koje je održano 12. septembra 1985. g., bio je značajan datum za sve muslimane u bivšoj državi. Prilikom svečanosti otvaranja nove zgrade medrese reisu-l-ulema Naim-ef. Hadžiabdić je, između ostalog, rekao:

„Kada gledamo u novi objekat medrese, očekujemo i novog imama, savremenijeg i obrazovanijeg. Moramo imati na umu mješovitost našeg društva, da svršeni medrese treba da djeluje u heterogenoj sredini, ljudskoj zajednici u kojoj vjekovima žive razni naši narodi i narodnosti, različite vjeroispovijesti: muslimani, pravoslavci i katolici.“³⁷

Alaudin medresa bila je jedina medresa u SFRJ u kojoj se nastava održavala na albanskom jeziku. Pripremala je kadar za obavljanje imamske, hatibske, muallimske i druge islamske dužnosti za muslimanski albanski narod.

Treba spomenuti da je osnivanje Alaudin medrese u Prištini, osim doprinosa u ostvarivanju osnovnog prava – prava na obrazovanje, značajno utjecalo i na očuvanje kontinuiteta medresa kroz stoljeća. Ovo se postiglo zahvaljujući muderisima koji su se angažirali u pronalasku načina za otvaranje medrese. Nakon što su se dobile dozvole za njeno otvaranje, oni su se dali na posao oko organiziranja funkcioniranja medrese.

Muderisi koji su u ovome vremenu dali izniman doprinos za funkcioniranje medrese i postavili temelje za njeno dalje unapređivanje bili su: hfz. Baj-

36 Ešref Berberović, „Put Reis-ul-uleme po Kosmetu i Makedoniji“, *Glasnik VIS u SFRJ*, br. 1-2/XXX, Sarajevo, 1967, str. 510.

37 Aziz Kadribegović, „Otvorena je nova Alaudin medresa“, *Glasnik VIS u SFRJ*, br. 5/XLVIII, Sarajevo, 1985, str. 484.

ram Agani i Isak-ef. Saidin (predavači vjerskih predmeta), Ismailhaki Ustai-bon (direktor u periodu od 1960. do 1966), hfz. Muharrem Adili (pedagog u medresi i predavač vjerskih predmeta), Rušit Osmani (direktor u periodu od 1964. do 1968), Hasan-ef. Nahi (predavač vjerskih predmeta), Šerif Ahmeti (direktor medrese u periodu od 1970. do 1983) i Sadri Prestreši (pedagog i predavač ahlaka).³⁸

Važno je istaći da sa spomenutim muderisima završava i zlatna epoha muderisa koji su predavali u medresama sa idžazetnamama.

Raspadom Jugoslavije 90-ih godina oslabljen je i utjecaj vlasti iz Beograda na dešavanja na Kosovu, što je stvorilo uslove za osnivanje odvojenih muških i ženskih odjeljenja Alaudin medrese, muška u Prizrenu i Gnjilanu 1993. g., a ženska u Prištini i Prizrenu 1997. g.

Međutim, i u ratu na samom kraju XX stoljeća došlo je do velikih razaranja. Navodimo primjer općine Peć. U toj općini je tokom 1998. i 1999. g. napadnut svaki od 49 islamskih spomenika na tom području: 36 džamija, od kojih polovina potiče iz perioda od XV do XVIII stoljeća, dvije tekije, jedna medresa iz XVIII stoljeća, hamam iz XV stoljeća, svih devet mekteba i Historijski arhiv i biblioteka Islamske zajednice.³⁹

U posljednjem ratu na Kosovu (1998–1999) Alaudin medresa je dala značajan doprinos. Sa svojim angažmanom i aktivizmom postala je simbol otpora Albanaca. U tom periodu zgrada medrese je korištena i za brojne sastanke političkog, naučnog, kulturnog, obrazovnog i sportskog sadržaja. U njoj je održano više od 1300 sastanaka. Zgrada medrese je bila i meta agresora koji ju je nekoliko puta opkolio i blokirao teškim naoružanjem, što je rezultiralo pljačkanjem i uništavanjem njene imovine.⁴⁰

Zaključak

Islamski odgojno-obrazovni sistem je preživio burno XX stoljeće na Kosovu. Medrese koje su postojale početkom XX stoljeća ugašene su do 1948. g. Ubrzo se osniva nova medresa čiji je rad kasnije godinama unapređivan i proširen u druge gradove na Kosovu. Društveno-političke okolnosti kroz čitavo XX stoljeće nisu bile naklonjene radu medresa, čak su neke bile i neprijateljski nastrojene, optužujući muderise i učenike medresa kao opasne ljude za državni poredak.

38 Ramadan Shkodra, „Rrethanat politike pas luftës së Dytë botërore në Kosovë dhe roli i myderrizëve në hapjen e medresesë“, str. 371-373.

39 Andrew Herscher i Andras Riedlmayer, *Razaranje kulturne baštine na Kosovu 1998–1999. (Posleratno istraživanje)*, Cambridge, Massachusetts USA, Kosovo, 2001, str. 8.

40 <http://medreseja.com/Kategoria/prezantim-i-shkolles/historiku-i-shkolles/> (Pristupljeno 7. decembra 2017)

Skoro kompletno kulturno-historijsko nasljeđe je planski devastirano. Kod naroda se ciljano podsticalo buđenje vjerske svijesti kako bi se usljed pritiska odlučili za masovno napuštanje Kosova i preseljenje u Tursku. Jedan dio je to i učinio, ali ni blizu onoga što je vlast željela. Vjerski autoriteti odigrali su ključnu ulogu u očuvanju medresa, ali i nacionalnog i vjerskog identiteta muslimana Albanaca sa Kosova.

Importance and Position of Madrasas in Kosovo of 20th Century

Abstract

The madrasas in Kosovo were founded during the Ottoman Empire in the period from the 15th to the 19th centuries. They occupied a central place in the Ottoman educational system. Kosovo changed a number of state-legal frameworks during the 20th century: the Ottoman Empire (until 1912), the Kingdom of SHS (until 1929), the Kingdom of Yugoslavia (until 1941), Italy (until 1945), the FPRY and later the SFRY (until 1992), FR Yugoslavia (until 1999) and the period of the struggle for independence at the beginning of the 21st century. Each state had a different attitude towards the educational process conducted in madrasas. During the First World War, a large number of madrasas were closed. Those that survived have undergone numerous reforms. The most difficult period in their work in Kosovo was the period after the Second World War, namely from 1948 to 1952. Then all were closed. The lower Alaudin madrasa in Priština started to work in 1952, and in 1962 it became a high school madrasa. Until the end of the 20th century, Kosovo had only one madrasa. Separate departments for men were established in 1993 in Prizren and Gnjilan, while for girls in Priština and Prizren they were opened in 1997.

Key words: madrasa, reform, identity, power, Kosovo.